

KÖSZEGHY Péter

*Krucσαι János, a halál leánya és a
„Rettenetes utolsó szempillantás”*

A történetet visszafelé érdemes elkezdni. 1741-ben, 64 éves korában, elhunyt Nádffői Krucσαι János, Rákóczi egykori ezredese, Szabolcs megyei földesúr. A temetési prédikációt a nyírbátori minoriták klostromának udvarán Kelemen Didák tartotta; *„Rettenetes utolsó szempillantás, melyen, jó előre rejá készülvén, szerencsésen általment Nádffőy Krucσαι János úr”* (Kassa, 1741) címmel nyomtatásban is megjelent.¹

Kelemen Didák 1717-ben érkezett Nyírbátorba, hogy újjáépítse a ferencesek ottani templomát, amelyet 1725-ben szenteltek fel ismét (ld. *Képtár* 12. kép). A kétszer tartományfőnökké választott nyírbátori rendfőnök nagyon pontosan ismerhette Krucσαι viselt dolgait, már csak azért is, mert ő volt a gyóntatója.

Meglehet, az egész történet már rég feledésbe merült volna, ha Krucσαι és második felesége, Csebi Pogány Borbála – egyes vélekedések szerint lelkiismeret-furdalástól vezérelve – nem állíttatja fel Nyírbátorban az ún. Krucσαι-oltárt (ld. *Képtár* 14. kép), a magyar oltárművészet egyik jeles, késő gótikus-barokk alkotását. Mesterét nem ismerjük, de szellemi alkotóját, koncepciójának kidolgozóját nagy valószínűséggel igen:

* Eredeti tervem szerint a teljes peranyagot közöltem volna, hiszen az a 18. századi hétköznapi viszonyok egészen kivételes forrása. Egyrészt erre itt – terjedelmi okokból – nincs mód, másrészt a Krucσαι Jánossal és feleségével, Tolvaj Borbálával történeteket, levéltári adatok felhasználásával (kivonatossan, az eseménytörténetre koncentrálva) már ismertette: SZOBOSZLAY György, *Egy magyar passiójáték: Krucsay Jánosné Tolvaj Borbála két házasságtörési pere, 1711–1728 = Közösség és identitás*, szerk. Pócs Éva, Bp., 2002 (Studia Ethnologica, 3), 199–232. A Krucσαι-oltárról érdekes és jó megfigyeléseket közöl: KOROKNAY Gyula, *Amiről a Krucσαι-oltár nem beszél*, Műemlékvédelem, 1986/3, 187–191. Kelemen Didák prédikációját legutóbb értelmezte: KECSKEMÉTI Gábor, *Rettenetes utolsó szempillantás = Tanulmányok Kelemen Didák tiszteletére. A 2008. április 17–18-án megrendezett konferencia előadásai*, szerk. HORVÁTH Zita, Miskolc, Miskolci Egyetem, 2008 (Publicationes Universitatis Miskolcensis: Sectio Philosophica, tom. XIII, fasc. 1), 31–39. Az idézeteken belüli kiemelések mindenütt tőlem. A szövegeket mai helyesírással adom, a hangalakok lehetőség szerinti megőrzésével.

¹ A szerző ugyan nincs megnevezve, de az irodalomtörténeti konszenzus Kelemen Didákot tartja a prédikáció szerzőjének.

Kelemen Didák lehetett, aki egy passiójáték életképét faragtatta meg.² A lelkiismeret-furdalására pedig egy nevezetes és törvényesített feleség-nyilkosság adott okot: Krucsai lenyakasztatta laza erkölcsű első nejét.

Krucsai János már 21 éves korától a vármegye helyettes jegyzője. Amikor 1700-ban feleségül vette Tolvaj Borbálát, ő 23, házastársa kb. 14–15 éves lehetett. A korkülönbség tehát 8–9 év. Tolvaj Borbálát 1728-ban, 42–43 évesen nyakazzák le. Krucsai uram két és fél hónappal a kivégzés után újra megnősül, az új nej, Pogány Borbála, 28 évvel fiatalabb az ekkor 51 éves férfinál. (Hogy valakinek 43 vagy 23 éves a felesége, az bizony különbség!)

A kivégzés után igen kegyes ember lett. Ő építtette 1738-ban Tass – ma: Nyírtass – katolikus templomát (ld. *Képtár* 13. kép). A nyírbátori kolostorból – rendfőnök: Kelemen Didák – házikáplánt hozatott. Kisvárdán pedig (első feleségével többnyire ott élt, a másodikkal végleg Tassra költözött) szintén egy oltár őrzi a nemesúr mély vallásosságának emlékét. Mivel Tolvaj Borbála minden ingó és ingatlan vagyona, legalábbis időlegesen, Krucsai Jánosra szállt, volt miből fedezni az oltárok, a templomépítés költségét. Az egykori kuruc ezredes kiváló üzletet kötött. A világ előtt lehetett igaza: megyei per, s nem a pallosjoggal rendelkező Krucsai önkénye ítélte halálra a régi asszonyt. Kapott helyette újat, húsz évvel fiatalabbat, továbbá nem kis vagyont. Meg hát – némi lelkiismeret-furdalást.

A ferencesek – mint majd az alábbiakból kiderül – némiképpen szereplőivé váltak a halálos ítélettel végződő pernek. Méghozzá olyan szereplőivé, akik a bűnös asszony oldalán álltak.

² Vö. RÁKOS B. Raymund, *Ugye atyafiak?!: Isten szolgálója, P. Kelemen Didák O.F.M. conv élete 1683–1744*, Róma, 1975, 401–444; JAKAB Viktória, KILIÁN István, *A Biblia, a liturgia és a misztériumdramma hatása a nyírbátori Krucsai-oltár mesterére*, Rajztanítás, 1982, 4–6, 15–20, 6–8, 27–60. A koncepció esetleges túlhajtottságáról: „A nyírbátori passió (az ún. Krucsai-) oltár és a helyi minorita előadás összekapcsolása pedig még akkor is vitatható lenne, ha a produkció tényét nemcsak feltételezni, hanem bizonyítani lehetne – az ilyen direkt kísérletek a görög vázáképektől a garamszentbenedeki Úrkoporsón át a XVIII. századi drámakiadások illusztrációiig még egyszer sem jártak sikerrel.” KERÉNYI Ferenc, *Recenzió – Kilián István, A minorita színjáték a XVIII. században (elmélet és gyakorlat), Bp., Argumentum Kiadó, 1992. c. könyvről*, ItK, 1993/2, 289.

I. A történet

1711. április végén 151 kuruc főember, köztük Krucsai János ezredes, aláírta a harcokat lezáró szatmári békét. Az immár második (1707-től tartó),³ munkácsi fogságából kiszabadult Krucsai ezzel befejezte katonai szereplését. A magánélet, érthető okokból, fontosabbá vált számára, hiszen ekkor juthattak tudomására felesége viselt dolgai. Már 1711 májusában pert indított a hűtlen asszony ellen, a per először halálos ítélettel, majd sajátos megbocsátással végződött. Az alábbi vallomásrészletekből számunkra a legfontosabb az a hétköznapi élet, amely a (csak nagyon kivonatossan idézett) forrásból kibontakozik.

I. per (1711. május 28.–július 15.)⁴

A Székely Péter és juratus assessora, Tasztócsi János által lefolytatott vizsgálódás szerint a tekintetes nemes Szabolcs vármegye Kisvárdában celebrált gyűlésében tekintetes nemzeti vitézlő Krucsai János úr instantiájára indult per tanúinak olyan, nyilvánvalóan prejudikált kérdésekre kellett válaszolniuk, amelyekből az derült ki: a bírák már ismerik a történeteket, s csak a megerősítést várják a tanúktól.

A legtöbb tanú megegyezik abban, hogy az asszony teherbe esett, ám hogy valójában mi történt, elvetélt-e Tolvaj Borbála, élő kisfiút szült, avagy a gyermek meghalt-e, s mint egyesek vallják, az eperfa alá van eltemetve, azt nemigen lehet a vallomásokból kibogozni.

Kiderül, hogy egy bizonyos Simon a vetélést elősegítendő orvosságos füveket keresett, ám megfelelő botanikai ismeretek híján nem járt sikerrel. Ezért a homonnai kertészekhez fordultak. Annyi bizonyos, hogy az asszony füveket hozatott, s „abban füresztette magát ciprusfággal együtt, azmelyből is Lucskai Margit és Bikkosnéval fürödött csináltatván, szemünk láttára fürödött az asszony benne”. „Szemünk láttára” – figyeljünk fel erre és a sok hasonló mondatra: minden nyilvános, nincs titok, az intim szféra határai erősen különböznek a maiaktól. Amikor a cselédek látják az asszony „vastagságát”, Krucsainé állítólag így védekezik: „Ennek az uram az oka, mert ha ő mostan rab nem volna, én sem volnék ebben.” Aztán a tanú Simon viselt dolgaira tér: „az asszony az pincében vettetett ágyat, egykor az asszony lefeküvén,

³ KOROKNAY Gyula, *Amiről a Krucsai-oltár nem beszél*, 187.

⁴ Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár (a továbbiakban: SZSZBML), IV. A. 1., Fasc. 12., No. 31–32.

Simon az ágy eleiben feküdt, s az asszonyról levonván félig az paplant, betakarta magát véle. Ezen kívül sokszor látta Simont, hogy estve be- ment az asszony házában, s reggel jött ki az asszony házából, s száma nélkül látta, hogy Simon az asszont megcsókolta, csescit megfogdosta és tapogatta.”

Majd szó kerül a többi szeretőről is. Egy bizonyos kopasz leány el- beszélése szerint „az nagy ház ablakán mászott be Jósza Mihály úr, és vir- radtig az asszony mellett feküdt”. Látták továbbá „egy ágyban Krucσαι Jánosné asszonyomat, szálláson lévén ottan, az Horváth úrfi önágsá- gával fekünni, eloltván az gyertyát, hallotta ezen fatens, hogy sokáig ropogott az ágy is. De mi időn kialudta volna magát Krucσαι János úr valamennyire, megyen kis ház ajtajára, s akkor ugrik fel az asszony az Horváth úrfi mellől, egy pendelyben, és az ajtó mögé rejtven magát az kis házban az asszony, addig, míg Krucσαι János úr kereste, az setétben kilopta magát azon ház ajtaján, és került bé az cselédházban, azholott ezen fatens jelen lévén, az több cselédekkel hallotta rimázkodását az asz- szonynak az cselédekhez, hogy ne mondják az úrnak, honnét jött ki. Kit is Krucσαι János úr közikben menván, tudakozva az cselédektől, ha ott volt-é az felesége, ez szerint mentették meg az asszonyt. Annakutána hit- tel mentvén meg ura előtt az asszony magát, lefeküdtenek mindketten. Kevés idő múlva újobban kijöven az asszony az ura mellől, az cseléd- ház ajtajában ezen fatenst küldötte be [...] az Horváth úrfihoz, mondván neki: »Eridj be, Jankó, mondd meg az úrfinak, ne féljen már semmit, csak nyugodjék békével, mert megvan urammal az békesség.« Látta, ugyanaz úrfival, hogy egynéhány ízben csókolódtanak, és hallván azt is szájából az asszonynak, hogy mondotta [a férjre], de más alkalmatossággal: »Az Isten vesztené oda, haza ne jűne, ha hazajűne is, bárcsak két holnapig ne jűjön.«”

Hosszabban idéztük nemes Szikszay János vallomását, mert szin- te minden olyan eseményre kitér, amelyet a többi tanú is emleget. A Horváth úrfival való kapcsolatot (és Krucσαι uram „megittasodását”) vallomások sora erősíti meg. A tanúk szavaiból egyértelmű: minden a cselédség tudtával történik, van olyan, aki „szemével látta vele [Horváth úrfival] való közösülését”. Jellemzők az ilyen kitételek: „látta, hogy Szé- les Jankó nevő szolgálja által az Horváth úrfit szállására hívatta az asz- szony, [...] hogy minden éjjel Krucσαι Jánosné asszonyommal hált egy ágyban, egy reggelre kelve látta az operatiót is közöttök, ami időn ezen fatens tüzet rakott volna”.

Krucseiné „nyilvánvaló paráznaságát” látták még továbbá Legenyei nevű kapitánnyal, Kereskényi adjutánssal, Jósa Mihály kapitánnyal.

A bűnös levelezésről: „küldött Jósa Mihály az asszonynak egy búcsúzó levelet és egy veres papucsot, annak előtte pedig, hogy minek előtte hazamenni készültenek volna, ez fatens nem vőtte eszébe étszakának idején, mikor ment be az asszony mellé, de látta szemeivel más ízben is, Legenyei az asszonynál lefeküdt, és az asszonynak másnap ezért, kelvén, vitt egy aranyláncot”. Egy bizonyos Szentmarjai Zsigmond úrról is vall a sokat látott tanú.

Durva férfi-indiszkrecióra is van példa: Horváth úrfi azzal dicsekszik, hogy „étszaka tízszer cselekedtem meg Krucsai Jánosnéak”. Ajánlja, hogy „Széles Jankó és Mészáros ezekben jó tanúk lehetnek”. (Ezt más fatensek is felemlégetik.)

Többen hallották, amikor a Simon nevű szolgáló ekképpen szidta asszonyát: „Ördögadta kurvája! Eddig kurvám voltál nekem, már nem kellesz, Nodroviczkinék [a Krucsaiakkal rokon család] adlak, basszon meg téged!” Arra is van tanú, hogy a kocsmáros leánykáját küldötte Nodroviczki uram az asszony után, „és hívatta oda az korcsomára, azhova is elmenvén az asszony”. A kocsmáros látta, hogy „Nodroviczki az pincében ledültvén az asszonyt, egymás hasán is laktáig heverének, három rendben reájok menvén ezen fatens mondotta: »Keljetek fel onét, majd elrontjátok magatokat, mert borivók jűnek, átkozott lelkük!«”

Számos fatens vall a terhességről, s hogy Krucseinét „Lucskai Margit fűrészt, itthon az rutája is, azkivel magát felfőti. [...] azon megholt gyermeket az eperjfa alá temették.” Többek szerint Simon lehetett az apa, mert „Simonnal együtt sokszor játszódtanak”. Arról is beszámolnak, hogy az asszony tagadta a terhességet, az állítván „az természet őkegyelmén megállott, abban vastagodik”. De a diszkreció nem tart sokáig. Krucseiné állítólag ezt mondotta az egyik tanúnak: „Na, jó Erzsók, vagy tűröm, vagy tagadom, de én terhben vagyok.”

Héczey Kata valóságos kis jelenetet vázol fel: „Hallotta ezen fatens, Kabaynak és feleségének szájából, hogy mondották ezen fatensnek, azmi időn az Krucsai János úr gombjait elkészétette volna Kabay, és az asszony megismerte volna az gombokat, hogy rezes-féle, reá izenvén Krucsai Jánosné asszonyom, hogy miért rezezte meg az gombokat, az mostan Gyulaházán lakó Mária nevű szolgától. Kabay arra izent, mondd meg az ilyen adta teremptette kurvájának, miért szúrja meg az orromat, mert minden kurvaságát tudom, az ágyamon is mit csináltanak neki, és az pitvarban is, az lovaim között mit csinált neki Győri Jankó.

Másnap maga az asszony továtérült Ketére, Kabayhoz, és kérdezte Kabayt: »Édes komám, az az ember vagy-e most, aki tegnap?« Arra felele Kabay: »Az vagyok, ilyen teremtetten kurvája, most is azt mondom.« És hogy mondotta volna Győri János Kabayéknak, Kabay ezen fatensnek: »Sok asszonyemberrel háltam, régen vagyon vágyásom Krucσαι Jánosnéra, azt gondolván, hogy kis pinája vagyon, de lám, olyan van az ilyenadtának, mint egy kazup«. ⁵ Látta ezen fatens sokszor, hol éjjél vetette haza Kabayné túl, hol később, az asszonyt mind Győri ottan létében, mind nem létében, és Nodroviczki vel is elégszer látta, hogy ittanak étszakának idején, de egyebet nem látott hozzájuk.”

Lucskai Margit Krucσαιné „vénasszonya”, bizalmasa. Vallomásaiban a terhesség kérdésében rendkívül óvatosan nyilatkozik: „de sem azt nem mondja, hogy terhes volt, sem azt, hogy nem volt, de semmi bizonyost nem tud” – ez érthető: ha ő is szerepet vállalt a magzatelhajtásban, mint azt mások állítják, jobb, ha ezt a kérdést nem részletezi. Beszél azonban a Simonnal való viszonyról, ő is idézi Simon durva kifakadását („ilyen adta teremtetten kurvája, eddig az én kurvám voltál” stb.), látta, hogy asszonya együtt iszik és csókolózik Nodroviczki úrral, sőt: „Egy alkalmatossággal látta azt is ezen fatens, hogy Nodroviczki úr kijött jó hajnalban az pitvar ajtaján, egy ingben, mezítelen pallossal, és úgy ment az kerten be háza felé.”

Lucskai Margit szerepéről és a magzatelhajtási próbálkozásokról más tanú így vall: „[...] tudja és látta ezen fatens maga, hogy Lucskai Margit kente, füresztötte az asszonyt azon fűben, azmelyet Simon hozott Homonnáról, és magánál Lucskai Margitnál is látott rutát, azmelyet az kertekből hozott, és az asszonymnak adta, de az asszony mit csinált vele, és hová tötte, nem tudja. [...] Hogy egy fővegben is hozott Simon valami italt Kassáról, azmelyből midőn az asszony egyszer ivott volna, tötte az asztalra, azon szolgáló bemenvén el találta dőjtteni, és az szolgáló mondja az asszonymnak, jaj, asszonyom, az tyúk eldőjtötte az orvosságot, azmely szavára az asszony befutván, mondja azon szolgálónak, hazudsz, kurva,

⁵ Az északkeleti nyelvjárásokban élő *kazup* tájszó jelentése Ballagi szerint: ‘faháncsból készített kétfülű kosár (melyben leginkább szemetet tartanak)’. BALLAGI Mór, *A magyar nyelv teljes szótára*, 1873. Máshol: ‘fakéregből, háncsból készült kis puttany; kisebb fajta kosár’. *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen II*, Hrsg. Loránd BENKŐ, Bp., Akadémiai, 1995. A magyar tájszó nyilván az ukránból jön: *козуб* (*kozub*) ‘fakéregből készült edény, kosár’. Vö. a ma is használatos „vén szatyor” (kevésbé tiszteletreméltó idősb hölgy) szóhasználattal, továbbá Balassi Szép magyar komédiájában a hasonló (és azonos értelmű) terminusokkal. Győri kapitány úrnak ugyanezt a kiszólását más tanúk is idézik, nem kevésbé durván.

mert bizony te dőjtötted el, azzal fogatta az asszony az szolgálót [...], és ottan harmadnapig tartván, harmadnap múlva ugyan Simonnal verték ki azon szolgálót az asszony az kapun. [...] látta ezen fatens, azmidőn Lucskai Margit ottan lakott, és orvosolta, rettenetes vérben fetrengett az asszony, úgy, hogy három alsóing is, két szoknya is lévén egyszersmind rajta, mind vérben keverődött, azonkívül kettesével az lepedők és az holmi csepűk is darabonként is, az asszony ágyában alatta, azmelyeket az asszony maga öszveszedvén maga kivitte, és merő véreseks lévén, maga az ganéjban takarta, és annak utána meglohadott az asszony, ez pedig akkor lőtt, azmidőn Simon kiszabadult Kassáról. [...]”

Az elbeszélésmódra jellemző *a tanú nem látta, de hallotta valakitől*, aki esetleg megint *csak hallotta*. Losonczi Ferenc például „Az leánytúl és az juhásznétül hallotta, hogy látták, az asszony egy alkalmatossággal lement az kertben, az tengeri búza köziben, azholott az asszony hasát igen törte, melyet látván az juhászné intette, mondván: »Asszonyom, mit csinál kegyelmed, gyilkosságban ne ejtse magát, mert lélek van abban, bizony elkárhozol.« Mire az asszony felelvén mondá: »De nem bánám én, ha elkárhoznám is, csak én ez világon titkolhatnám el ez dolgot.«” Ő is említi Simon kifakadását, aki „az asszonyt arcul csapta. Nodroviczkit is szidta: »Ebadta kurvafia, [...] baszom ott én is, ahol te!« Azzal osztán fegyverre akart menni, de másfelül az szolgáló elmenvén, az fegyverét Simonnak eldugta.” Említi Balogh János kapitányt, „éjjel-nappal ve[le] ivott, az Horváth úrfi is ott volt az asszony házánál [...], együtt ittak, öttek, táncoltak, hol nappal, hol éjcekának idején. [...] Az szolgálótúl is hallotta, hogy mondotta, hogy minden ágyvetésére az Horváth úrfi egyegy tallért ad vele.”⁶

Aztán van, aki semmit nem tud, de következetesen idézi a feleségét. „Hallotta ezen fatens az felesége szájából, hogy tulajdon az korszoma pitvarában az Győri Jankóval együtt háltnak Krucsai Jánosné asszonyom, és virradta felé ment haza az asszony onnét, azt is hallotta szájából Győri Jánosnak tulajdon, hogy mondotta: »Soha rosszabb pinát nem gyaktam az Krucsai Jánosnénál.« És tudja ezen fatens, hogy Krucsai János úr itthon nem létében két rendben is hált az házánál Győri János, ez szolgálótúl, az akkoritúl hallotta, hogy gyertyát eloltván, azt tudja az asszony, hogy elaluszunk, és maga ment az asszony Győri János mellé.”

Több tanú egybehangzóan állítja, hogy *hallotta*: „úgy éli Szentmarjai Zsigmond Krucsai Jánosné asszonyomat, mint az ura”.

⁶ Mármint a szolgálónak.

Bertók Annának Krucsainé buzgó vallásossága tűnt fel: „az tavalyi újhelyi sokadalom alkalmatosságával együtt lévén Krucσαι Jánosnéval Újhelyben, jelen volt Kabayné asszonyom, azholott is böjtölést és sok imádságot continuálván az asszony [=Krucσαιné], ezen fatens mondotta Kabayné asszonyomnak, »ugyan sokat imádkozik ez az asszony«, azmelyre felelt ezen fatensnek Kabayné asszonyom: »méltán cselekeszi, és én jóvallottam neki [...], s méltán koporsója zártáig imádkozzék is, hogy az Isten legyen irgalmas, kegyelmes, mert azmely terh viselését modották felülle, az igaz volt«, de maga ezen fatens semmit nem [...] látott, hallott, ezt Kabay asszony szájából hallotta”.

Az asszony állítólag így védekezett: „hiúkban szólnak az kurvák, ha ezen szólnak is ellenem, nem szánom, mert csak én foghassak elébb kezét az urammal, mikor hazajün, azután akárki mit beszéljen, nem bánom, nem félek osztán, nem árthatnak nekem”. Máskor is hasonló a válasza: „Hiába, kurvák, mert ha így vagyok is, nem én vagyok sem első, sem utolsó, vagyon még annyi jószágom, hogy megváltothatom rajta, meggratiáz az én uram érette, és meg nem ölet.”

Hallották azt is, hogy a szakács kijelentette, ha hazajön az úr, ő majd mindent elmond neki. Ugyanő mesélte: „bemenvén az házban, hallott valami rikkanást, és azon alkalmatossággal hallott olyan szót is, hogy mondották: meg ne ölje kegyelmed, kire az asszony felelt, megvan már, csak vegye el ezt”.

Azt is hallomásból lehet tudni, hogy Kabayné megizente az asszonynak: ha kap egy rásaszoknyát,⁷ hajlandó hallgatni.

Mészáros István tanú sokat tud. Jósza Mihály, Legenyei, Kereskenyi, Horváth úrfi, Prinyi Pál soroltatnak fel, mint kikkel az asszony vétkezett, továbbá „látott az asszony kezében egy szereleméneket, azkit az asszonynak Jósza Mihály küldött.” Ő is „hallotta az szolgálótól, hogy mondotta: az úrfi, Horváth János azt mondja, hogy az asszonynak két étszaka tízszer cselekedte meg”.

Kertész Barbara is életképpel szolgál. „Tudja ezen fatens terhes voltát Krucσαι Jánosné asszonyomnak, azminthogy egy alkalmatossággal éjjel az feredés után az asszony lefeküvén, Lucskai Margit kente az asszonyt, ezen fatens pedig az asszony fejénél fekvén, alatta tötte magát, azmidőn kente volna Lucskai Margit. Kérdezte Krucσαι Jánosné

⁷ Vö. FLÓRIÁN Mária, *Magyar Néprajz IV*, főszerk. BALASSA Iván, Bp., 1997, 654.: „közrendű asszony legfeljebb morvai-, fajlondis- vagy rásaszoknyát varrathatott a szabóval”. <http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/magyar-neprajz-magyar/ch20s05.html>

asszonyom Margittól ezzel szóval valamit: »Margit néne! Melyre félek!« Margit: »[...] én tovább nem is kenem kegyelmedet, mert ha Krucsai János uram kiszabadul, nagy bajom leszén.« Azmelyre felelt az asszony: »Ne félj, Margit néne, mert az én uram vagy szabadul ki, vagy sohasem.« Láttá ugyanezen fatens az asszonynak vastag voltát, és hogy ruhákkal erősen felkötözve tartotta az asszony magát.”

Azt is hallották, hogy Simonhoz így szólt az asszony: „Elmenj, hucfut, az én házamtól, mert te rontottál el engemet!”

Egy vásáron „Krucasai Jánosné asszonyom részegen és nyújtózón feküdt”, amely alkalommal egy göröggel táncolt, mindketten fél lábbal csizma nélkül.

Dományi Borka szerint: „Ugyan kár az Krucsai Jánosné, hogy olyan nagy kurva, bizony nincsen ezen a darab földön olyan nagy kurva, mint ő, többször közösült Szentmarjai Zsigmond vele, mint az ura, másként jó gazdaasszony volna.” Dományi Borka mindenesetre befolyásolni próbálja Kabayné: „[...] édes komámasszony, kérlek reá, ne küldjél szegény Krucsai Jánosnéra, ha megesketnek is, reá ne vallj, megbocsátja az Isten azt teneked, emlékezzél meg, mely jó volt hozzád, sok jóakarattal él-tél”.

Van tanú a Jósza Mihály kapitánnyal és Vásárhelyi Jánossal való viszonyra is. Az utóbbi (egyébként Krucsai János unokatestvére) zsaroló: „Azonban látta azt is egy hajnalban odamenvén, hogy Krucsai János uram követe, Vásárhelyi János egy ágyban, egy lepel alatt feküdt az asszonnyal, kit ezen fatens el nem szenvedhetvén, vetette az asszonynak szemére, mért cselekszi azt a gonoszt, és hogy nem fél az Istentől. Kire az asszony felelt, én azzal kéntelen vagyok, mert az én dolgaimat meg akarta írni az uramnak Erdélyben, s azért cselekedtem. Mindezekon kívül száma nélkül hallotta ezen fatens az asszony szájából, hogy mondotta: kár vagyok én az uramnak.”

Színre lép Simon apósa, aki – nyilvánvalóan magát menteni kívánó, hazug – vejét idézi: „Hallotta ezen fatens azon vejtől, ifjú legény koromban, apámuram, nem tagadám, hogy nem volt volna közöm az asszonnyal, de miolta az kegyelmed leányát elvöttem, nem volt, s akkor sem mertem volna fejemet reá vetni, de egyszer bemenvén az házban Nodroviczkit az ágyon találtam az asszonnyal, üstökénél fogva az asszony mellől az ágyról lerántván, fejét akartam venni, és annakutána az asszony maga járt utánam, nem maradhattam tőle, ez pedig akkoron volt, azmikor ezen fatens hallotta volna az asszonnyal való állapotját vejenek, és leányokat el akarták tőle venni.”

Munkácson – vallja az egyik tanú – „Prinyi Pál úrfival önagyságával egy ágyban háltnak étszaka, és az úrfiat az asszony csókolni tanította, hogy nem tud nagyságod csókolni, hanem így csókoljon nagyságod, Szentmarjai Zsigmondot pedig Munkácson mind itten elégszer látta, hogy együtt hált az asszonnyal, [...] ablakán járt be Szentmarjai Zsigmond.”

Beleznay Barbara „fatens több böcsületes rendekkel együtt Csaba uram házánál jelen volt multságban, azholott Krucσαι Jánosné asszonyom jelen lévén, minthogy már annakelőtte hallotta Krucσαι Jánosné asszonyomnak terhes voltát, szorgalmatosson ezen fatens reá vigyázott, és akkoron egészben megismerte Krucσαι Jánosné asszonyomban, hogy minden bizonnnyal gyermek üle benne, arról, hogy mint viselőss asszony, halvány volt, színe változott, és mikor üres volt, apró, fonnyadt csecsei voltak, akkoron pedig nagy teljes, teli csecsei, váll nélkül lévén, de hová lött, nem tud semmit benne [...]”

Sok az ismétlés – érthető, ugyanazokra a kérdésekre kell a tanúknak válaszolniuk, nem szabadon fejtik ki mondandójukat.

Az azonban e vallomások *rendkívül kivonatos és elnagyolt* ismertetéséből is kiderül, hogy a táncos lábú, inni-mulatni szerető Tolvaj Borbála nem volt a házastársi hűség mintaképe. Összegezzük:

1. Horváth János úrfi
 2. Simon (a gyerek apja?)
 3. Jósa Mihály kapitány
 4. Legényei kapitány
 5. Kereskényi adjutáns
 6. Szentmarjai Zsigmond
 7. Nodroviczki/Nadraviczki
 8. Győri János kapitány
 9. Balogh János kapitány
 10. Vásárhelyi János (zsaroló férfiú, Krucσαι követe s egyben unokaöccse)
 11. Prinyi (Perényi) Pál úrfi⁸
- A vármegye törvényszéke a kor jogrendje szerint igazságos ítéletet hozott: Krucsainét halálra ítélte.

⁸ Szoboszlaynál 10, vö. SZOBOSZLAY György, *Egy magyar passiójáték*, 212.

Mint reverzálisában írja (pontosabban: írják a nevében):⁹ „Én, ifjabbik Tolvaj Borbála, adom tudtára mindeneknek, valakiknek illik ezen Reverzális Levelemnek rendiben, és vallom, hogy én megvetvén mind Isten, mind Hazánk törvényit s parancsolatit, és mindenemű kegyességnek, szemérmetességnek és becsületnek útjárúl való eltéréssel elfeledkezvén az én jó hűtös uramhoz, nemzetes vitézlő Krucsai János uramhoz őkegyelméhez az szent házasságnak kötele által öszveszövetkezett hűtös állapotomról s tartozó kötelességemről, testnek és az ördög incselkedésinek s kívánságinak inkább, hogysen Isten parancsolatinak kívánván engedelmeskednem, bizonyos esztendőktől fogvást nem kerülvén a sok rossz társaságokat, sok rendbéli irtóztató és Istent méltó haragra indító paráznaságnak undok fertelmes vétkeivel életemet megferteztettem vala, mely gonosz, égben kiáltó mocskos életemet (előbb inquisitiót perágáltatván ellenem) az én jó életű, keresztény uram, nemes vitézlő Krucsai János uram nem szenvedhetvén bennem, mint rossz életű feleségét (szabad lévén velem) megfogatván, az kisvárdai várba detentióban, vagyis árestombban tartatott, azhonnan is nemes Magistratus Comissiója mellett törvényre citáltatván, az mostan elmúlt augustus havának 21dik napján, itt, Kisvárdá városában celebrált nemes vármegye törvényszékin sok paráznaságimat nem csak elegendő tanúkkal meg nem [így!]¹⁰ bizonyította, sőt törvényesen fővételre való sententiám is pronounciáltatott. Mely ellenem méltán és igazán kiadott sententiám esik (nem használván édes atyámnak és kedves atyámfiaiának két vagy három héttől fogvást mellettem, Uram előtt tött éjjeli s nappali esedezések), immár (mindenek magammal együtt az halálra készek lévén) executióban kellett volna menni, hanem [...]”. Hanem: a „Thasson” [Nyírtass] megtartott vármegyei gyűlésen

⁹ Még pontosabban: írja Krucsai János, mert a *reverzális elejétől a végéig az ő keze írása*. Ha Krucsai Jánosnak Károlyi Sándorhoz írt saját kezű leveleivel összevetjük, egyértelműen ez derül ki, holott az utóbbiak 20-30 évvel későbbiek a reverzálisnál, a kézírás változatott, de alapjellegét megőrizte. (MOL, P 398, Károlyi-család levéltára, Krucsai János levelei, Nr. 43270–43347. Köszönöm Jankovics Józsefnek a levéltári kutatásokban nyújtott baráti segítségét.) A szóban forgó irat (SZSZBML, IV. A. 1., Fasc. 12., No. 31.) minden valószínűség szerint fogalmazvány (a beszúrásból gondolhatjuk); szinte bizonyos, hogy a reverzalist az egyébként ügyvédként, majd a királyi tábla ülnökeként dolgozó Krucsai maga fogalmazta.

¹⁰ Azonban ne Freudra gondoljunk, a korban szokásos nyelvi formula.

„tekintetes nemzetes és vitézlő Krucσαι Márton¹¹ uram őkegyelme, maga és ugyan Bátyám, tekintetes, nemzetes és vitézlő Krucσαι István¹² neve alatt” „egész fél nap tartó” beszédben intette a résztvevőket, leginkább persze öccsét az irgalmasságra, minek eredményeképpen írja a reverzálisban Krucσαιné Krucσαι megfogalmazásában: „nevezett jó uram, Krucσαι János uram őkegyelme meggrátiázott, és életemet meghadta, és magához vett.”

A reverzális kemény feltételeket szabott, amelyek egy része természetes: „[...] nem hogy többé azon vétekben esnem, sőt még azoknak alkalmatosságát, gyanúságát is, nem különben rossz szóktól és minden suspicióktól, vénasszonyok, ámítók, kerítők, részegesek és rossz életben evedzők társaságát magamat teljességgel elvonom és megoltalmazom. Uramot nem csak nem [így!] becsülöm, sőt magam jámbor tökéletes jóviseléssel eddig való vétkeimet is őkegyelmével elfelejtetni igyekezem, őkegyelme ellen való járásommal, zúgolódással, vizsítás felelgetéssel, gondviseletlenségemmel, pazarlásimmal, durcáságommal és egyéb haragra indító állapotokkal soha többé meg nem bántom, sem meg nem szomorítom, érdemes büntetés alatt [...]”.

Ha mégsem: Krucσαι minden törvényes rendet kikerülve jogosult a szentenciát, azaz a halálos ítéletet végrehajtani, sőt „átok alatt senki gratiát se kérhessen fejmenek”.

A következő kötelezettség: „[...] sem cselédjén jó uramnak őkegyelmének, sem más személyeken kik hitek után rossz életemről igazán fateáltak, vindictát vagyis bosszúállást nem űzők, sem soha elő nem hozom, sem meg nem emlékszem róla.”

Aztán a legkeményebb feltétel: Krucσαιné Tolvaj Borbála minden jószág Krucσαι uramra száll. Jogilag nagyon gondosan fogalmazott részek ezek:

¹¹ Krucσαι Márton († Kisvárd, 1732. november 20.) Krucσαι János bátyja. 1699-ben Szabolcs, 1705-ben Ugocsa vármegye alispánja. 1704 őszén csatlakozott Rákóczihoz. 1706–1710 között a Rákóczi-birtokok jószágigazgatója.

¹² Krucσαι István (1670 k. – † Jászol [Lengyelország], 1747. április 17.) Krucσαι János másik bátyja, II. Rákóczi Ferenc titkára, a fejedelem több hadi rendeletének, diplomájának, követi utasításának szerkesztője. A szatmári béke után is kitartott Rákóczi mellett, Lengyelországban Rákóczi és az emigráció pénzügyeit intézte. A fentiekből következően az emigrációban lévő Krucσαι István semmiképpen sem lehetett személyesen jelen a tassi gyűlésen, csak a „neve alatt”, azaz Krucσαι Márton által képviselve. Szoboszlai György félreérti a szöveget, amikor azt írja Krucσαι Istvánról: „1711. szeptember elején még itthon tartózkodott, mert ekkor [...] közbenjár Jánosnál Borbála megkegyelmezésének érdekében”. SZOBOSZLAI György, *Egy magyar passiójáték*, 202.

„Édes anyámról reám szállott egész jószágomat [...], akárhol lehetne és tanáltattathatnék, kiket tudniillik az hűtes¹³ urammal eddig edgyütt bírtunk, és azki még másnál, vagy zálogban, vagy osztatlanul lenne, és azkikre mostani rabságomban akárminémű kötés alatt pénzt vettem is fel, [oldalt beszúrva: s mindazokban való jussomat] fejem váltságában örökösön adom, fatealom, és statim et de facto per manus bocsátom sokszor nevezett jó hűtös uramnak, Krucsai János uramnak. Semmi just nem reserválna magamnak, ha szintén túlem vagy mástúl semmi maradéka nem lenne is őkegyelmének, hagyhasssa, azkinek akarja, nem külemben édes atyámról, Tolvaj János uramról őkegyelméről örökös atyai és zálogos jószágiból, belső s külső javaiból nékem mint egyik gyermekének osztály szerént jutandó résznek succesióját is egészen eodem titulo, mint azelőtt vagy azmint én bírhattam volna, pariter in redemptionem vitae et capitis de presenti transferálom őkegyelmére [...], ha az léendő osztályig magtalanul halálom történnék is, szinte úgy osztozhasson, mint én, és az örökös jószágot örökösön, az acquisitumokat pedig summum pernetu acquisitionis bírhasssa megírt jó uram [...].”¹⁴

Mit is mondott korábban Krucsainé? „[...] hiába kurvák, mert ha így vagyok is, nem én vagyok sem első, sem utolsó, vagyon még annyi jószágom, hogy megváltothatom rajta, meggratiáz az én uram érette, és meg nem ölet.” Jól gondolta. Tolvaj Borbála megmenekült, de helyzete végtelenül kiszolgáltatott lett. Krucsai uram pedig meggazdagodott. Ha lefejezteti nejét: a Tolvaj-vagyon visszaszáll a Tolvaj családra.

Eltelt 16 év. Az egykori kuruc jól beleilleszkedett az új világrendbe. Megszerzi a Serédy Benedektől hűtlenség vádjával elkobzott Nyírtasst, s Kisvárdáról ide költözik.

„1727. november havának huszonegyedik napján való étszakán kilenc óra tájban” Krucsai János úr feleségét rajtakapja Krasznay Kovács Ferenc deákjával.

Az íródeák – „amíg Krucsai János úr feleségét a nagy házból az maga házának előtte behajtotta volna” – „azalatt Krasznay egy gatyaszárban hajadonfűvel elszökött, mindenét otthagyván, és a Lónyay úr

¹³ Krucsai fogalmazványának van egy tisztázata a periratban, immár nem Krucsai írásával. A tisztázatlan: „édes urammal”. Egyébként csak hangtani eltérések vannak; a beszúrást is beillesztették már a szövegbe.

¹⁴ A reverzálist 1714-ben hirdették ki Nagykállóban, III. Károly jóváhagyásával. SZSZBML, IV. A. 1., Fasc. 15, No. 61.

udvarában szaladott.” Harmadnap pedig Krucsainé asszonyomnak is sikerült megszöknie, a Radon lévő kis ferences kolostorba menekült, ahol menedéket kért és kapott. Krucsai csellel kicsalta, elfogatta, s a vármegye asszisztenciájával megölette. Ezt a summázatot részletezik az alábbi, ismét csak *nagyon kivonatossan* ismertetett iratok.

II. per (1727. december 15.–1728. január 10.)¹⁵

Egy szemtanú szerint 1727. november 7-én este, fürdő után Krucsai uram rögtön lefeküdt. „[...] a fürdőt az ágytúl a kemence mellé vonatta magának az asszony, és maga is belé ült”,¹⁶ majd amikor észrevette, hogy férje elaludt, mindjárt kiszállott a fürdőből, egy ingaljbán és „slofpelcben”¹⁷ Krasznayhoz ment a „nagy házba”. A szolgálónak azt parancsolta, hogy „ha kérdez az úr, csak azt mondd, hogy most mentem a kamarában”. A tanú szerint ez többször ismétlődött, az asszony gyertya nélkül, a sötétben osont kedveséhez. Az „oldalházakon”, „kamarákon”, „kis házon”, „nagy házon” át vezető útvonalak alapján szinte fel lehetne térképezni a kiskvárdai vár korabeli elrendezését.

Ha Krucsai uram nem volt otthon, még nyíltabban folyt felszarvazása. S amikor csak lehetett, az íródeák nem tartott urával: betegnek tette magát, kijelentette, hogy a lova „túros” stb. Egyszer kérdezte a tanút Krucsainé: „hogya ugyan tudakozott-e akkor engem az úr, mikor a nagy házban talált, kire felelt ezen fatens, bizony tudakozta kegyelmedet, de én (amint kegyelmed mondotta) csak azt mondottam, hogy most ment az árnyékszékbe, kire mondotta Krucsai Jánosné asszonyom: hej, kutya, ha te jó voltál volna, most én nem volnék ebben a bajban, mert hírt adhattál volna nékem; azt is hallotta Krucsai Jánosné asszonyomtól, hogy mondotta Krucsai János úr felől, hogy nem kell se testének, se lelkének [...]” Más tanúk szerint is: „mondotta Krucsai János úr felől: Nékem se testemnek, se lelkemnek nem kell, csak akkor nyugszom meg, mikor itthon nincsen.” „[...] az Isten veszesse oda, soha se hozza vissza.”

A tanúk arról is vallanak, hogy „Tolvaj Borbála asszony, az úron, Krucsai János uramon kívül másat szeretett és kedvelt, úgymint Kovács Ferencet, akkor deákja lévén Krucsai János uramnak”. A tanú látta, „hogya Kovács Ferenc az oldalházban Krucsai János uram otthon nem lételekor Krucsai Jánosné asszonyommal egy ágyban, egy paplan alatt feküdt,

¹⁵ SZSZBML, IV. A. 1., Fasc. 29., No. 10., 236., 237., 238.

¹⁶ Azaz ugyanabba a vízbe, amelyben Krucsai uram már megmosdott.

¹⁷ 'Slafpelc', azaz 'slafrok', (háló)köntös, általános bélelt. Nyilvánvalóan német eredetű szó, a 17–18. századi lengyelből is ismert.

sokszor száma nélkül virradtig, sőt sohasem látta, hogy Krucsai János urammal úgy feküdt volna az asszony, ölelkezve, mint Kovács Ferencsel, sőt paráznaságokat is szemeivel látta kétszer, egyszer nappal, egyszer éjszaka az holdvilágon, amint azt is látta, hogy után[a], mikor reáfeküdt Kovács Ferencnek, és mikor lefordult az asszonyrúl, azt is tudja e fatens, hogy mikor az úr otthon volt is, tehát elaluván az úr, az asszony ment a házbúl, mintha a konyhára ment volna, azonban Kovács Ferenchez ment a nagy házba, azholott mulatott is egy vagy két óráig, azután meg bejött.” A fatens „hallotta, hogy az ágy ropogott és szuszogtak, azután az asszony kijívén onnét, kérdezi ezen fatenstül, hol voltál-é? Ezen fatens mentette magát, hogy sehol sem volt, az asszony fenyegette, és másnap meg is verte ezen fatenst. Hogy visszament az asszony Kovács Ferentől a maga ágyára, akkor mindjárt hívta Krucsai János úr az asszonyt, de az asszony beteggé tette magát, és nem ment hozzá; azt is tudja, hogy Krucsai János úr tiltotta, hogy Kovács Ferencnek paplanos ágyat ne tartsanak, de arra nem hajlott az asszony, mert nappal pokróccal vetették bé az ágyat, estve pedig paplant vetettek oda [...]” Király János „[...] látta szemeivel az ól faránál, a dudvában Kovács Ferencet a Krucsai Jánosné asszonyom hasán [...], aminthogy az asszony combját is látta mezítelen, azt is látta, hogy mikor Krucsai János úr Debrecenbe ment, az asszony felemelte kezét, és utána intett”.

A szolgálók egyszer meg is tréfálták asszonyukat, „akkor étszaka ezen fatens a több szolgálóknak mondja, nosza, csináljunk lármát, mondjuk, hogy az úr jön, amint is mondja ezen fatens: az úr jön, asszonyom. Az asszony felugrott az ágybúl, és úgy szaladt egy ingaljban a maga ágyához, a szoknyáját pedig a Kovács Ferenc ágy lábánál hatta [...]” „[...] az asszony Kovács Ferencnek varrott inget, lábravalót, és mikor az úr otthon nem volt, pogácsát, rétest sütött eleget (...)” Továbbá: „az asszony Kovács Ferencnek igen kedvezett, és fejérruhát maga is eleget az asszony varrott nékie, más által is varratott [...]” Betegségében gondozta, amikor a szolgáló Tolvaj Borbála szerint nem elég jól kente és kötötte be a deákot, „azután az asszony maga is kente s kötötte”.

És egy harmadik szerető, egy régi szerető, aki már az első perben is szerepelt. „[...] mikor megszentelték volna az asszonyt, és az úr, Krucsai János úr, meggratiazta, azután is néhai Jósza Mihály úr sokszor járt Várdában az asszonyhoz ebédre-vacsorára, és ha ott nem volt ebéden-vacsorán, tehát az asszony mindent küldött néhai Jósza Mihály uramnak, és az sokszor ott is hált, ezen fatens megvetette az ágyat, és ezen fatenst kiküldötte az asszony a házbúl, látta azt is ezen fatens,

hogy Krucσαι Jánosné néhai Jósa Mihály urammal nevetkezve egy ágyban feküdtek, kétszer, és ezen fatenssel oltatták el a gyertyát, úgy zárta reájok az ajtót.”

Itt is van életkép: „Hazajövetén pedig szüret előtt Krucσαι János úr Debrecenből, tudakozta az asszony ezen fatenstől, hova lett Krasznay, hová marad el, mit csinál ott? Kire felelt ezen fatens, csak danol, danul, asszonyom, holmi szereleménekeket, az asszony mondotta, miért nem kérted el, talám valami ruszkát¹⁸ szeretett meg, az után búsul. Hallotta ezen fatens, hogy Krasznay az énekben énekelt:

„Légyen Isten oltalmaz,
édes Tolvaj Borbálám,
légy jó egészségben,
lelkemnek orvassa!”¹⁹

Azt is látta az egyik tanú, „hogy Krucσαι Jánosné asszonyom Kovács Ferenczel együtt feküdtek a dudvába öszeölelkezve, mondván az asszony ezen fatensnek, talám te is ide akarsz jünni? Amint is akkor Kovács Ferenc ezen fatensnek egy pipát ajándékozott száraztul, csutorástul együtt, és több jóakarattját is ígérte, csak hogy ne szóljon. Vallja ezen fatens, hogy mikor az újhelyi vásárkor Patakon étszakának idején az úr, Krucσαι János úr az asszonnyal együtt kinn háltak az udvaron, szűnyogháló alatt, ezen fatenst Krucσαι János úr strázsának hadta, egyszer étszaka az asszony kibújik a szűnyogháló alól, és ezen fatenst odaintette, és mondja nékie: eridj, hozz holmi vasas földet ide, amint is hordott ezen fatens földet, és az asszony azon földdel Krasznayra hajgált, a fatens elunta a földet hordani, utoljára követ hozott, és azután a házhoz ment dohányozni, azután későre ezen megyen az úr ágya felé, azt gondolta, hogy az asszony már lefeküdt, hát az asszony akkor jó ki egy kis ólbúl mezétláb, egy pendelyben, és úgy fekszik az úr mellé, azután Krasznay is azon kis ólbúl jött ki mezétláb, egy ingbe, lábravalóba, hajadonfűvel, és úgy feküdt fel a szekérre.”

„Más alkalmatossággal Debrecenben lévén Krucσαι János uram, Várdában, midőn kisvárdai kocsmárosokat s asszonyokat, nevezet szerint Kovács Péternét, Csoba Erzsébetet, Szenes Pandát, Dományi Borkát s többeket magához gyűjtött volna az asszony, mind ebéden és vacsorán ott voltak,

¹⁸ Ruszin/Rutén leánykát.

¹⁹ A vallásos költészetből jól ismert fordulat, vö. pl. Rimay: „Ó, ki későn futok lelkem orvosához”. Evangélikus énekeskönyv: „Jelenj meg most szívemnek / Ama nagy kínodban, / Mellyel voltál lelkemnek / Orvosa holtodban!”

vigadtak, táncoltak, s maga is az asszony, azon vendégségben s táncban Kovács Ferenc, Balaskó András voltak a férfiak, a többi nem jut eszébe az fatensnek, étszaka, vacsora után elmenvén onnan az asszony, a fatens is lefeküdtének, a gyermeket²⁰ pedig akkor a bölcsőben felejtette az asszony.”

Baranyi Katalin vallomása szerint a szőlőskertben „Krucasai Jánosné asszonyom Kovács Ferencsel játszottak, és egymásra kenték a módját, azután a meggyfához támaszkodtak, és úgy csókolták egymást. Csecset is említett Kovács Ferenc szopta, csókolta, nyalta az asszonynak.”

Igen, most sem lehetnek kétségek Tolvaj Borbála csalfaságát illetően. Ám azt se feledjük, hogy férjét talán nem minden ok nélkül utaló, attól undorodó asszonyról van szó, aki szeretőihez nagyon is kedvesen, emberien, női melegséggel-kedvességgel viszonyult.

Amikor háromnapos fogság után, 1727. november 20-án Tolvaj Borbálának sikerült megszöknie, a radi kis ferences rendházban kért és kapott menedéket. Krucsai hiába küldte utána embereit, azok tizenegy napi kemény strázsálással sem tudhatták elfogni az asszonyt. Ekkor Krucsai elhitette Kisvárdai plébánosával, Jósvay Ferencsel, hogy feleségét semmi veszély nem fenyegeti, szó nincs főbenjáró bűnről, meg akar békélni vele, csak hozza vissza. Jósvay kötélnek állt, s rábeszélte az asszonyt: hagyja el a rendházat.

Innentől kezdve minden úgy történt, ahogy Krucsai eltervezte. Csak azzal nem számolt, hogy sem a plébános, sem a ferencesek nem hagyják annyiban a hamisságot. Jósvay Ferenc a bírósághoz fordult,²¹ s beadványában feketén-fehéren leírta, hogy Krucsai álnokul becsapta. Mellékelte a három²² ferences atya írásos tanúságtevését, mely szerint „az asszony az asylumból semmiképpen ki nem jött volna”,

²⁰ Krucsai Krisztinát, aki 1716 k. születhetett, s hamarosan meghalt. Krisztinán kívül más gyermeket a források nem említnek. Szoboszlai György szerint 1713 és 1721 között Tolvaj Borbála öt gyereket szült, s ezt az állítást egy családi visszaemlékezésre alapozza, ld. SZOBOSZLAI György, *Egy magyar passiójáték*, 218. Ez kevésbé valószínű, vagy ha mégis igaz, a gyermekek mindegyike elhunyt még Tolvaj Borbála halála előtt, amint ez a Krucsay-levéltár anyagából (MOL, P 2120, Vegyes családi iratok, Krucsay nádíri iratai, 1700–1848) világosan kiderül.

²¹ Január 26-án, ekkor a per már javában folyt.

²² Szoboszlainál kettő. Vö. SZOBOSZLAI György, *Egy magyar passiójáték*, 222. Az atyák: Csengery Jakab, Szunyogh László, Georgius Szász – rendfőnökük Kelemen Didák, aki nyilván értesült az eseményről. A testimonialis kelt: Rad, 1728. január 20.

ha a plébános és „nemes Balaskó András²³ és István uramék” is esküvéssel („hitet confirmáltak”) nem állították volna, „hogy az asszonynak az ő hites urától semi bántódása nem leszen”.

Krucσαι felháborodott, visszatámadott, és hatalmával győzött.²⁴ Hogy hazudott, az Károlyi Sándornak írt (már említett) leveléből is nyilvánvaló, ahol Tolvaj Borbáláról ugyanazt állítja, amit a bíróságon is hangoztatott: „maga jó akaratjából egy kisvárdai házamhoz visszajöven”. Azt is ebből a levélből tudjuk, hogy parázna felesége „az papsághoz és az S[zent]székhez folyamodott”, tegyük hozzá: *volna*, ha ennek lehetőségét a férj el nem vágja. De Krucσαι, aki nagyon is tartott az egyháztól, intézkedik: levélben fordul Károlyi Sándorhoz, hogy a gróf kérje az „[...] egri püspök uramot őexcellenciáját, hogy ne avassák bele magukat [...]”²⁵

1728. január 22-én kezdődött per. Az ítélet nagyon sürgős volt Krucσαιnak. A védő (Dobay János) arra panaszkodott, hogy a felkészüléshez nem kapta meg a törvény szerint járó időt. Ő is – egyebek mellett²⁶ –, és aztán a Tolvaj-rokonság még évekig, Werbőczyt (I. 105) idézi, a vonatkozó passzus szerint egy megbocsátott bűnt nem lehet újra büntetni.²⁷

²³ A Krucσαι fölött mondott halotti prédikációt követő versben neve azok között fordul elő, akiktől a halott Krucσαι mint „vér szerinti atyámfiá”-tól búcsúzik.

²⁴ Szoboszlai kételkedéssel (ld. SZOBOSZLAI György, *Egy magyar passiójáték*, 223.) idézi Koroknay Gyulát (KOROKNAY Gyula, *Amiről a Krucσαι-oltár nem beszél*, 189.), aki szerint 26:16 arányú voksolással döntöttek el Tolvaj Borbála sorsát. Mint Szoboszlai írja: „egy listával magam is találkoztam, az viszont csupán a sedria tagjainak egyszerű felsorolását adja, és 37 nevet tartalmaz.” Pedig Koroknaynak igaza van, az irat ma is megtalálható (SZSZBML, IV. A. 1., Fasc. 29., No. 238., „Vota”).

²⁵ MOL P 2120, Krucsay nádfői családi iratai, 1700–1848.

²⁶ A vonatkozó törvények szerint nemes ember ellen csak nemes tanúskodásának van jogérvénye. A tanúk többsége nem volt nemes. A kikényszerített vallomásnak, iratnak nincs jogereje (Lipót, 1687:13. törvénycikk). Ez megszüntette volna a reverzális érvényességét.

²⁷ MOL, P 2120, Vegyes családi iratok, Krucsay nádfői iratai, 1700–1848. Ugyanitt a vallomások egy részének másolata. Tolvaj Zsuzsanna és férje egy 1728. október 8-án kelt levélben tiltakozik, és elégtételt kér Zemplén vármegye útján Krucσαι Jánostól a Tolvaj-birtokok jogtalan elorzásáért: „néhai Tolvaj Borbála asszonyt nemes Zemplény vármegyében illető, nevezetesen Agárdon, Kistárkonyba és akárholott egyebütt találtatható akár örökös, akár zálogos portiókat, melyet is megnevezett Tolvaj Borbála Asszony, kigyelmed első felesége magtalanul lett halálával [...]” Tolvaj Zsuzsannára és atyafiaiira kell, hogy szálljon. Ugyanebben levélben idézik Werbőczyt: „Hogy minthogy kegylmed az őkigyelmek atyafiát valamely cégéres vétkeért ölette volna meg, kit is ha ámbár úgy volt volna is, de [...] egyszer meggratiázván [...] Tit. 105 Par. primus meg nem ölethette volna.”

Fönnmaradt Tolvaj Borbála *Instantiája*. Akkor is megindító, ha nem ő, hanem valószínűleg védője fogalmazta.

„Tekintetes nemes törvényszék, nékem ezelőtt nagy jó uraim, s most is kegyes bíráim!

Már egykor nagyságtok, kegyelmek atyai kegyes gratiája által életemet tekintetes, nemzeti és vitézlő Krucsai János édes férjemtől s uramtól megnyervén és (úgy lehet mondandni) halottomból feltámadván, de újban előbbeni jó Istenem és világi törvényekkel ellenkező undok vétkeimben esvén, nem is merészelnék (mivel érdemetes sem vagyok), halálnak leánya, nagyságtok, kigyelmek eleibe vadságomból írott és bő könyveimmel áztatott instantiám által burulnom, ha nem tudnám, hogy ez az árnyékvilágnak mulandó és minden szempillantásban változandó voltát Nagyságtok, kigyelmek is jól tudja, s naponként tapasztalja, irtózom ugyan, mert Isten és világ ellen vétettem, és előbbeni kegyelmességét megvetvén, tékozló voltam, mindazáltal, minthogy az emberi gyarlóságnak mindenneknél köz mostoha sorsában nagyságtok, kegyelmek, kik hasonló gyarlóság alá vettek, elfoghatatlan atyai kegyelmességét még egyszer, térden állva, leboruló orcával ohajtom, s mivel tudom, hogy az zörgetőnek nyitattik meg, folyamodom minden igyefogyott gyámoltalanok természet szerint könyörölni szokott lábaihoz, méltóztassék emléttet eddig való férjemet, már pedig ételmem szabadon bánó nagy jó uramot, tekintetes, nemzeti és vitézlő Krucsai János uramot kérni és hathatós interposíciójával avégre disponálni, hogy még egyszer kegyelmében venni s halálom helett életemet bár csak oly formán megadni, hogy jószágán kívül is in statu divertii még Istenemnek természet szerint való halálomat tetszenék elhozni, életemet lehetne folytatnom, mely atyai irgalmasságát midőn méltóztatnék nagyságtok, kegyelmek hozzám mutatni, mentül inkább én érdemetlen vagyok, annál nagyobb kegyesség volna érdemetlen szolgálójához, és ha Istenemnek s említett előtteni [így] férjem uramnak tovább való életem tetszenék, szolgálói engedelmességgel meghálálnom, és hogy nagyságtokat, kigyelmeket egyen-egyen a mindenen szabadon uralkodó Úristen minden vádolásokról megőrizze, szüntelen imádkoznom el nem mulatnám, várván csak kevés órákig tartó ételmem fottáig kegyelmes irgalmasságát.

Nagyságtok, kigyelmeknek ezelőtt engedelmes szolgálója, már most pedig halálnak leánya, Tolvaj Borbála, ezelőtt tekintetes, nemzeti és vitézlő Krucsai János házastársa.”

„[...] kegyelmetek, kik hasonló gyarlóság alá vettettek, elfoghatatlan atyai kegyelmességét még egyszer, térden állva, leborulól orcával ohajtom, s mivel tudom, hogy az zörgetőnek nyittatik meg, folyamodom minden igyefogyott gyámoltalanokon természet szerint könyörölni.”

A védekezés kimondja azt, ami akkor és ott talán kimondhatatlan volt: hasonló gyarlóság alá vetettek ítélnék a gyarló fölött, bűnös a bűnös fölött. (Tolvaj Borbála partnereinek sem az első perben, sem a másodikban nem lett bántódásuk, sőt, a nagyvérű férfiak rokonai [Jósa István például] ott ültek a Krucsainét elítélők között.)

Krucσαιné Tolvaj Borbálát a debreceni hóhér nyakazta le Kisvárdán,²⁸ 1728. január 30-án. Ezt egy olyan iratból²⁹ tudjuk, amelynek néhány részlete idézésre érdemes. Szabolcs vármegye szolgabírája, Eördögh György írja Kisvárdán, március 16-án: „1728. január 30-án, azmidőn már néhai Tekintetes nemzetes Tolvaj Borbála asszony, Tekintetes Nemes Vitézlő Krucσαι János úr őkegyelme házastársa Tekintetes Nemes törvényszéktől megszentenciáztatott volna [...] harmadnap múlva³⁰ [...] Krucσαι János őkegyelme kívánván execuáltatni, [...] esküdt társaimmal együtt, nagy több becsületes nemesi rendekkel bémenvén az kisvárdai várban az asszonyhoz, néhai Tolvaj Borbála asszonyhoz, amidőn már executiónak ideje eljött volna, amint is executiója, halála előtt [...] ilyen szókat mondván: Édes szolgabíró úr, mondja meg kegyelmed az édes uramnak, hogy az Istenért is kérem őkegyelmét, az én édes atyámtól maradott atyai jószágomat, akit őkegyelme az Reverzálisba beléírt, én hitem nélkül (mert én nem tudtam, mit írtak belé, mit nem), és túlem elvett, holott még kezemnél sem volt azon jószág, az Atyámfiainak adja vissza. Mely dolog is előttünk így lévén, kívántak az asszony atyafiai túllunk azon dologrúl Testimoniálist venni.”

Krucσαι áprilisban nősült meg újra.³¹

²⁸ A pallos ma is a Nyíregyházi Jósa András Múzeumban található, a Történeti Osztály gyűjteményében (leltári szám: Ht. 57.14.7.1-2.) Vö.: JAKAB Attila, *Egy hóhérpallos a nyíregyházi Jósa András Múzeumban*, Szabolcs-Szatmár-Beregi Szemle, 2009/3. <http://szszbmo.hu/szemle/component/content/article/10-tortenelem/93-jakab-attila-2003-03>. Azt, hogy csak a hagyomány tartja így, vagy valóban azonos a Tolvaj Borbála lefejezésénél használttal, nem lehet tudni.

²⁹ MOL, Uo. Fasc. 8. No. 274.

³⁰ Azaz az ítélet január 27-én született.

³¹ Erről forrásom nincs, de ismert Krucσαι halálának napja: június 18. Kelemen Didák pedig halotti prédikációjában elmondja, hogy Csebi Pogány Borbálával 13 évet és két hónapot élt házasságban. Ezekből következően teszem az esküvő időpontját 1728 áprilisára.

II. A nyomtatott halotti prédikáció és a kivágott idő³²

Krucσαι János végrendeletében³³ intézkedik gyermekei, természetesen mindenekelőtt fiúgyermeke, László sorsáról, neveltetéséről, gondoskodik kis leánygyermekeiről is, szeretettel és bizalommal viseltetik kedves felesége iránt, ám *egy szó nincs korábbi életéről* és annak következményeiről, az öröklendő földek között sem említetnek a Tolvaj-birtokok. Ez utóbbi sokféleképpen magyarázható, mivel Tolvaj Borbálától élő gyermeke bizonyosan nem volt,³⁴ a javakat a templom-, és oltárépítésre is költhette, de a legvalószínűbb, hogy visszakerültek jogos tulajdonosaikhoz, a Tolvaj famíliához.³⁵ Egy bizonyos: *ez az idő kivágott*.

Ugyanezt látjuk Kelemen Didák Krucσαι János teteme fölött elmondott halotti prédikációjában. Mint már Kecskeméti Gábor megfigyelte,³⁶ van szó gyermekkorról, katonáskodó ifjúról, majd egy nagy ugrással az öreg, beteges emberről; nem Tolvaj Borbála, hanem Pogány Borbála férjéről. Az első feleség és kora: *nincs*.

A figyelmes olvasó számára a prédikáció szerkezete nagyon világosan, lényegében a Ludovicus Granatensis előírta szabályokat követi.

³² Itt és a következőkben is „időn” egyszerűen az irreversibilis történelmi időt értjük, amely „egydimenziós, egyetlen, visszafordíthatatlan iránya van, melynek középpontjában a jelen pillanat áll.” TURAY Alfréd, *Ismeretelmélet*, Katolikus Hittudományi Főiskola, 1984. vö.: <http://mek.oszk.hu/07900/07967/html/>

³³ 1739. július 17-én kelt, vö. SZOBOSZLAY György, *Egy magyar passiójáték*, 225. Másolata: SZSZBML, XIII./36. további másolata: MOL P 2120, Krucsay nádíói családi iratai, 1700–1848.

³⁴ Szoboszlay György a gyermekek – Werbőczy törvénykönyve alapján történő – öröklésével magyarázza ezt, ám nem lévén gyermekek, helytelenül. SZOBOSZLAY György, *Egy magyar passiójáték*, 225.

³⁵ Vö. a 28. jegyzettel.

³⁶ KECSEKEMÉTI Gábor, *Rettenetes utolsó szempillantás*, 36. „Feltűnő, hogy a halott életrajzának a javakorabeli férfitra vonatkozó része, eltérően minden konvenciótól, teljességgel hiányzik a beszédből: az ájtatos istenfélelemben felnevelt fiú és a táborozásokban, véres csatákban forgott fiatalember után már csak a második házasságában utódokat nemző, betegeskedő, majd a halálra készülődő öregember jelenik meg.” „[...] az életrajz 1711 és az 1730-as évek eleje közötti része teljességgel kitöltetlen, és az adott körülmények között ennek persze politikai okai is lehetnek.” Ez utóbbi nem valószínű. Politikai okból legfeljebb a „véres csatákban forgott fiatalember”-t lehetne elhallgatni, hiszen itt a Rákóczi-szabadságharc csatáiról van szó. Krucσαι azonban, akárcsak fő pártfogója, Károlyi Sándor, jól beilleszkedett az új, a Habsburg-világba.

A rettenetes utolsó szempillantás maga a rettenetes halál előtti pillanat, a „végső lehellet”.

1. Az alaptézis: *mindenki úgy hal meg, ahogy élt.*³⁷

A ferences prédikátor ezt Izajás próféta szavával bizonyítja. Majd kifejti, hogy minden cselekedetünket ez az utolsó szempillantás kell hogy irányítsa, ezért küldötte az Atya Szent Fiát a földre, ezért van az Evangélium, ezért van a papság, ezért a szentek mártíromsága. E jó példákat kell mindnyájunknak követni.

2. *Krucssai erényei – jól élt, jól halt*

A szónok most fordítja figyelmünket a „Tiszán innen való Tekéntetes Dicasteriális Táblának egy érdemes tagjára, ezen T. N. Szabolcs vármegye dicsőségét emelő oszlopára, ügyefogyottaknak erős istápjára, mindeneknek bölcs tanácsadójára, s azt kérdezem tőled, Tekéntetes Nemzetes Úr: Miért még életednek regvelében, ifjúságodnak zsengéjében gyakorlottad magadot (melyet teljes életedben meg is tartottál) a Szentségeknek nagy ájtatossággal való gyakor felvételében, buzgó imádságokban, Isteni félelemben és másféle jószágos cselekedetekben?” Következik az erények felsorolása – s ismét a kérdés: *miért?*

„Megfelelek én helyette: azért vitte véghez életének dicséretes cselekedetét, azért szenvedte békességes tűréssel kimondhatatlan gyötrelmekkel kínzó fájdalmat, hogy életének végét boldogul érhesse, utolsó szempillantását szentül határozhassa. Így kell minékünk is cselekednünk, hogy boldog lehessen világból való kimúlásunk.”

Tehát: *példaképiünk Krucssai János.*

³⁷ Ismert, hogy Pázmány Péter pünkösöd utáni 15. vasárnapi prédikációja erősen hatott a tárgyalt prédikáció szerzőjére (vö. Ocskay György, *Pázmány hatása Kelemen Didák prédikációiban*, ItK, 1982, 4. szám, 436–448). Pázmány prédikációjának ezt a kiadását használtam: *Pázmány Péter művei*, kiadta Tarnóc Márton, Bp., Szépirodalmi, 1983 (Magyar Remekírók), 978–1000. Az alaptézis Pázmánynál ugyanez: „Sommája a dolognak az, hogy ha jól akarunk meghalni, jól éljünk [...]”. E nap evangéliuma a naimi ifjú feltámasztásáról szól (Lk 7,11). Beszéde harmadik részében Pázmány a halál előtti rettegésről nyújt döbbenetes képet. Kelemen Didák vezérmotívuma, a cím is Pázmány-parafrázis, Pázmány így fogalmaz: „A mi életünk is mindenkor fog, a halálon végződik *utolsó szempillantása*”. *Pázmány Péter művei*, 1000. Vö. még: SZABÓ Ferenc, *A sztoicizmus befolyása Pázmány prédikációira*, Kortárs, 2001/11.

3. Közbevetés: az utolsó óra szörnyűségeinek elmagyarázása

Maga a prédikátor figyelmeztet a kitérőre:

„Minekelőtte megmondjam, miképpen készült életének utolsó szempillantására [...] koporsóban bészaratott T. Nemzetes Úr: azt magyarázom meg, pompás temetésének alkalmatosságával: mely nagy fájdalmi, félelmi, rettegési és irtózásai vannak embernek életének végső óráján, utolsó szempillantásán, mikor kimúlik e világból.”³⁸

Saul példájával illusztráltatik, hogyan retteg a gyilkos halála óráján; a prédikátor különösen tobzódik a szexuális bűnök rettentő voltának ecsetelésében.

A legirtóztatóbb veszedelem: a félelmes ellenség, az ördög.

„Oh, keresztény, bűnös ember!

Gondold meg immár, oh, keresztény, bűnös ember! mely rettenetes, félelmetes szempillantás leszen az, melyben azokkal a szemekkel, kiket itt megvakít a gonosz kívánság [...], pokolbéli csudák között, gonosz kegyetlen ördögök roppant seregi között lenni szemléled!”

„Jaj, veszedelmek közé helyeztetett, ördögöktől környülvétetett, legnagyobb nyomorúságokkal környülköztetett bűnös ember!”

³⁸ Éppen ezért nem egészen értek egyet Kecskeméti Gáborral, aki így ír: „Semmiféle pragmatikus alakzat nem erősíti meg ugyanis, hogy az itt álló »Ah, keresztény, bűnös Lélek!« vocativus (B1v) referenciája az épp két lappal korábban megnevezett »keresztény halgató«-val, és nem a halotti beszédek aposztrofikus felépítésében megszokott halottal volna azonos. Ez a következtetés legfeljebb a makroszintű jelentésszerkezet jelöletlen, implicit fenntartásának hipotézisére alapozható, amellyel kapcsolatban nincs egyenes, közvetlen olvasati paktum szerző és olvasó között. Márpedig ez az értelmezés sarokpontja: ezen dől el, hogy a felhánytorgatott bűnöket elkövető bűnös lélek a halott táblabíró volt-e a múltban, vagy általában minden bűnös életű keresztény ember a múltban és a jelenben; hogy tehát a morfológiai »te« egyetlen konkrét alanyt vagy általános alanyt invokál-e ebben a szövegrészben.” KECSEKEMÉTI GÁBOR, *Rettenetes utolsó szempillantás*, 34. Az orátor már világosan leszögezte: NEM Krucsai Jánosról beszél, hanem egyértelműen az általános alanyhoz, az emberhez: „mely nagy fájdalmi, félelmi, rettegési és irtózásai vannak embernek életének végső óráján” – írja. Továbbá a „te” megszólítás Kelemen Didák és mások kompilációira kifejezetten jellemző általános alany funkcióban. Mint Maczák Ibolya megfigyeli, a „kompilátorok előszeretettel változtatták a forrásműben szereplő, általános alanyra utaló harmadik személyű igealakokat második személyűre”. MACZÁK Ibolya, *Nem lopjuk azt, amit örökségül vettünk a mi régi atyáinktól*, Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, 2008, 75. Ám a grammatikai személyváltás nem szükségszerűen változtat a megszólítottak körén.

„Kelj fel azért, Jézus híve, drága véren vett kincse, megtisztított képe a bűnnek undokságából!”

Az ember egyetlen lehetősége a szörnyűségek elkerülésére: „Teljes szívedből térj édes megváltódhoz, míg időd vagyon.”

„Boldog tehát az, aki ezen fájdalmas, félelmes, irtóztató, rettegető, család viadalra, a veszedelmes harcra, utolsó szempillantásra, halállal való tusakodásra jó előre készíti magát.”

Mint például Szent Jób pátriárka, s most visszakanyarodunk a ki-térőből:

4. „Nemkülönben cselekedett [...] Nádífi Krucσαι János.” A 2. rész folyta-tódik: *Krucσαι továbbra is követendő példa.*

„Teremtőjéhez fordula, lelkének keserűségében ekképpen kezde sirán-kozni: [...] Tudom, hogy a halálnak adsz engem [...]” „[...] tudom azt is, hogy ellened gyakorta felfegyverkeztem, vékeztem, halált, s örök kárhozatot érdemlettem; de oh, én szerelmes megváltóm! kérlek sa-nyarú életedért, keserves kinszenvedésedért, véred hullásáért s véghetetlen irgalmasságidért [...], ne kárhoztass el engem!”

Nem büntelen, de megváltásra érdemesült. A hit sem elég kegyelem nélkül, Krisztus teste és vére nélkül. Dicséretesen, miképpen Jákob pátriárka, elrendelé, hová temessék. „[...] azon szegény szerzetesek templomába, kiknek atyafiságos társaságába Confraternitási levél ál-tal már régen beíratott vala: ott is nem más helyre, hanem a Krisztus Jézus keserves kinszenvedéseit példázó és jelentő oltár elejbe, kit maga költségén épített vala az Úristennek tiszteletére.”

Krisztus kinszenvedését példázza és jelenti a Krucσαι-oltár (fogalmazza meg maga az oltár programadója, Kelemen Didák), és Krisztus értünk hullatott drága vére az egyetlen lehetőség a bűnös ember megváltására, állítja a leghagyományosabb keresztény fel-fogással egybecsengőn az előző mondat. Koroknay Gyulának telje-sen igaza lehet:³⁹ a templom többi, nagyjából ez időben készült ol-tára ezért annyira más;⁴⁰ Jós István oltárán kétoldalt a protomártír Szent István és Szent István király, Pexa Imre oltára védőszentjét, Szent Imrét helyezi az ormára. Nyilvánvalóan ezekre az ábrázolások-ra is Kelemen Didák mondta ki a „Nihil Obstat”-ot. És ide tartozik

³⁹ KOROKNAY Gyula, *Amiről a Krucσαι-oltár nem beszél*, 191.

⁴⁰ Továbbá, mert feleakkora adomány érkezett fölállításukra. Jós István (az első per egyik bírja) 54 forintot, Pexa Imre ugyanennyit adott, Krucσαι János 100 forintot. SZOBOSZLAY György, *Egy magyar passiójáték*, 229.

Krucseinak a prédikációban Didák atya által idézett imája is: „Megvalom szóval, szándékkal, cselekedettel véghezvitt vagy elszánt gonoszságaimat [...], Uram Jézus, szent véred hullásáért, keserves kínszenvedéseidért bocsásd meg énnekem minden bűnömet.”⁴¹

5. *Krucσαι utolsó napjainak leírása, esetenként költőien, esetenként rímes prózában.*⁴²

„A rendelés után koporsóját megcsináltatá: és harmadnappal halála előtt házába bévitetni kívánta, hozzátok bé, úgymond szolgálinak, az én örökös házamot; melyet meglátván fejét hajtogatva ilyen formán kezde fohászzkodni:

Oh, arany hegyeket ígíró,
szíveket meg nem elégíthető,
szemeket kesergető,
füleket gyönyörködtető
Tündér világ!

Mely sok gyötrelmekkel
Teljes csalárd pompád,
Mint virágzó lépes ág!

Édes mézet nyújtasz,
Maszlagot adsz,
Gyönyörűséggel apolgatsz,
Méreggel itatsz;
Sok időkkel csalogatsz,
Hamar elhadsz!

Mennyit futottam, fáradtam,
éjjeli álmokat szakasztottam,
Hangya módjára munkálkodtam,

Ímé, már most életemnek
Szintén végére jutottam.

⁴¹ KOROKNAY Gyula, *Amiről a Krucσαι-oltár nem beszél*, 191.

⁴² A versbe tördelés csalás. Ezek nem versek. De a tipográfiai tagolás jól érzékelteti a ritmust, rímet. Az emelkedett stílusú próza ilyen sajátosságai a magyar nyelvű szövegekben már a 16. század végétől megfigyelhetők, néhány esetben még magánlevélben is. Előszeretettel alkalmazza pl. Pázmány Péter és Lépes Bálint.

És ez három, négy szál deszka mindeneket magában foglal; mintha mondani akarta volna:

*A szép ifjúság
jó kedvű multság,
Tánc, muzsika, zengés
És nyájas nevetés.*

*A vérség, rokonság,
Udvari társaság,
Sok úri barátság
És hadi pajtárság;*

*Vadak, kies erdők,
Finom, boros szőlők,
Mulató ligetek,
Szép virágos kertek,*

*Kincses gyűjtemények,
Zamánkos fegyverek,
Böcsület-tételek,
Ékes tekintetek,⁴³*

ezenel éntőlem eltűnnek; és aki mindezekben gyönyörködött s dicsekedett, ezen

*parasztul gyalultatott,
gyarló módra bárdoltatott,
gyengén öszvefoglaltatott,
semmiképpen fel nem cifráztatott,
még most rothadásra és romlásra hanyatlott
koporsóba,
férgek atyafiságára,
kígyók, békák eledelére bészárattatik,
tudniillik:
KRUCSAI JÁNOS.”*

Szeretteitől való búcsúzásában is Jákobot követi. A magzatoktól való búcsúvétel s azok megáldása után kedves párjához fordul, bocsánatát kéri, ha valamiben megbántotta volna, megköszöni irgalmasságát, jó cselekedeteit, szeretetét. A feleség után sor kerül a cselédségre,

⁴³ A nyomtatvány is jelzi, hogy itt nem egyszerűen prózáról van szó, ez a rész ott is kurzívval.

majd Jézus Krisztus hívó szavát hallva, imádkozás közepette – „légy irgalmas, légy kegyelmes, oh, én Szerelmes Jézusom” – adá vissza lelkét teremtetőjének. Krucsai végrendelete és a prédikáció szövege itt nagyon összecseng, Didák atya a végrendelet szövegéből (is) készíti prédikációja ezen részét.

Ennél szebben, keresztényibben nem lehetett volna meghalni.

6. Vigasztalás és intés az ittmaradottakhoz

A gyászolók reménykedjenek, hiszen Krucsai úr „ily dicséretesen menvén a halál poharára [...], véghetetlen irgalmasságából, kimondhatatlan szeretetiből, megfoghatatlan jóvoltából maga mellé véné JÉZUS a mi Jánosunkat [...]”. A hallgatóság intetik, nekik is meg kell egyszer halni, senki sem tudhatja annak idejét, s ha ők is el akarják nyerni a koronát az igaz bírótól, jobbitsák meg éltüket. Az érzelmileg túlfűtött szöveg itt is ritmusba vált:

„A királyok székekből kivettetnek,
koronájok fejeikről letétetnek,
királyi pálcájok
s hercegi istápjok
kezekből kivételnek.

Úri méltóságok,
nagy hatalmasságok
lábokról leveretnek.

Az Úr a szolgálval,
nemes a polgárval
föld gyomrába tételnek.

Nincsen (amint az új orátorok felvették) olyan
szárnyon járó,
bár mint ráró,
mely a halál előtt elrepüljön.

[...]

Nincs oly Lucretia
vagy Görög Ilona,
aki kedvet találjon.

Oly gyenge virágszál,
akit le nem kaszál,
szénának ne hervasszon. [...]

Mindnyájan meghalunk,
mint vizek, elfolyunk,
melyek vissza nem térnek.

7. És következik egy végső intés a hallgatósághoz.

Látható: a nyomtatásban megjelent prédikációt *olvasó* – aki akárki lehet, *nem feltétlenül Krucσαι ismerője* – számára Krucσαι János fölmagasz-tosul, a halálra készülő jó keresztény példájává válik, a szöveg szerke-zete nem engedi meg, hogy rá is értsük mindazt a bűnt, amelyet a „ke-resztény, bűnös ember” fejére olvas a prédikáció szerzője. Ellenkezőleg: a szerkezetből következően ő az ellenpélda, sőt: *a példakép*. Az a bizonyos Tolvaj Borbálával töltött 27-28 év pedig mintegy eltöröltetik.

III. A hallott halotti prédikáció⁴⁴ és a kivágott idő

Mindazok, akik ott voltak a nyírbátori ferences kolostor udvarán Krucσαι János ravatalánál, vélhetőleg sokat tudtak a nagy port felvert feleség-kivégzésről, többségük az utóbbi eseménynek szemtanúja is lehetett. És értelmüket nem az írott betű vezette, nem tudták-tudhatták szerkezeti egységekre bontani a prédikációt, sokkal inkább beleszédültek az ilyen vádgörgetegekbe: „te is sok gonoszságokat vittél véghez tellyes életedben [...] rettegtenek fajtalan gondolatid, éktelen cselekedetid, szemérmetlen tapogatósid, törvénytelen rútalkodásid; rettegtenek dőzsölésid, káromkodásid, szentség-törésid, esküvésid, rágalmazásid; rettegtenek az isteni sugallásokra való restelkedésid, kegyetlenségid, hamis keresetid, uzsorával, másokat torkon verve gyűjtött gazdagságid, mammonaid; egy szóval: minden titkos, és nyilván való vétkeid. [...] mi-képpen rettent meg téged haláloed óráján amaz ház, melyben bujálkodtál,

⁴⁴ Kecskeméti Gábor írja könyvében, s igaza van: „Számos [...] prédikációgyűjtemény kiadásakor a szerzők mindenekelőtt prédikátortársaikra számítottak mint feltételezett közönségre, művükkel mint segédkönyvvel kívánták szolgálni őket saját prédikációik elkészítésekor. De olyan prédikációk esetén is, amelyekben közvetlenül nem találunk utalást ilyen szándéokra, szembe kell néznünk azzal a ténnyel, hogy a prédikáció kinyomtatott formája bizonyosan nem azonos a gyülekezet előtt ténylegesen elhangzott szövegével; az olvasmányul szánt prédikáció akaratlanul is magasabb műveltséget kívánóvá, több vonatkozásban szakszöveggé alakult át.” KECSEKEMÉTI GÁBOR, *Prédikáció, retorika, irodalomtörténet: A magyar nyelvű halotti beszéd a 17. században*, Bp., Universitas, 1998 (Historia Litteraria, 5), 42.

ama titkos rejtekhely, melyben baglyat⁴⁵ tartottál, amaz ágy, melyben magaddal rútalkodtál?” (B1v–B2r.) „[...] ha tovább élhetnél, tudom, meg nem állanád, hogy [...] ama házat nem látogatnád, a te kedved kereső szeretődöt örömmel nem látnád; amazt, aki most rajtad bánkodik, vagy amazt, tudod-e [...] lehetetlen, hogy ismét házadba nem vinnéd, véle ne nyájaskodnál, és más gyönyörűségekben is [...] ne részesülnél [...]” (C1r) Különösen beleremeghetnek a hívek a hóhér emlegetésébe: „[...] mint hóhérid kínoznak: meglátod feletted Istennek haragját, fenyegető kardját, benned lelked ismérétenek furdalását, alattad pokolnak rettenetes kínját.” (B2)

A hallgatóság eme vádakát csak Kruzsair érthette. És – a hóhér emlegetésekor – Tolvaj Borbálára. Nem azért, mert a megszólítás egyértelműen az egyikre vagy a másikra vonatkozott volna, dehogy, a vádbeszédet *hallva* (*nem olvasva!*) el nem tudom képzelni, hogy maguké-
vá tették volna Kecskeméti Gábor tudós, *szövegközpontú* megközelíté-
sét: „[...] maguknak az idézett szövegrészeknek a grammatikai formája
önmagában is kételyt ébreszt: addig nem tehetünk határozott ítéletet a
szöveg szemantikai felépítése felől, amíg nem tisztázzuk, ki is az a »te«,
aki a felsorolt jellemvonások birtokosa és cselekedetek alanya az idézett
helyeken, s akit ott kizárólag az egyes szám 2. személyű morfémák ne-
veznek meg.”⁴⁶

Inkább vélem úgy, hogy ezen szövegrészeket *hallva* óhatatlanul ér-
vényesült a halotti beszédekénél megszokott eljárás: az elhangzottaknak a
halott (bizonyos fokig: a halottak) megszólításaként való értelmezése.

⁴⁵ Kecskeméti így ír erről: „Mai olvasó számára talán csak a baglyot tartó titkos hely nem magától értetődő. Magyarozatához annyit kell tudnunk, hogy tájszótá-
raink és néprajzi áttekintéseink bőségesen adatolják a bagolyhit szóhasználatot
'vadházasság' jelentésben. Ráadásul bármely bagolyfaj latin nevével próbáljuk
a terminológiai egyértelműség kereteit kijelölni, a paráználkodás felé mutató
asszociációs irány mindegyikből igen egybehangzóan levezethető: a noctuának
már a neve éjszakai ténykedésre utal, az ulula főnév ugyanabból a töből való,
mint az ulularunt ige, amellyel Vergilius szerint Dido és Aeneas nászjelenete
közben a nimfák – nem éppen kuvikolnak, hanem – sikonganak, alkalmasint
metonimikusan, és ez már csak olyasfajta ténykedés következménye, amelynek
kellő körültekintés hiányában a bubo főnév pluralis alakja az eredménye, vagyis
bubones, azaz, amint Pápai Páriz Ferenc szótára mondja: „Egész testben való mi-
rigyes kelevények, de kiváltképen az ágyék körül.” KECSEKEMÉTI GÁBOR, *Rettenetes
utolsó szempillantás*, 32.

⁴⁶ KECSEKEMÉTI GÁBOR, *Rettenetes utolsó szempillantás*, 33.

A történelmi idő kitöltetik, visszakérül a helyére. Tolvaj Borbála újra létezik. Kelemen Didák, a gyóntató, a Krucsay uram ellen protestáló radi ferencesek főnöke, zseniális prédikációt írt. Akik hallgatták, csendben bólogathattak Didák atya szavaira, *aki ugyanazért róttá meg a halottat, amiért az feleségét megölette: a bűnös paráznaságért. A prédikáció egyszerűen csak mindkettőjükről szól.*⁴⁷ Akik olvasták, leegyszerűsítettebb képletet kaptak: az immár kegyes Krucsaival ismerkedhettek meg. A szokásos „silentio praeterire”-nél sokkal elegánsabb megoldás.

Kelemen Didák szerint a házasságtörés – mint azt dörgedelmes prédikációjában kifejti –, igen nagy bűn, s a parázna ember pokolra kerül.⁴⁸ De azt is bizonyosra vehetjük, hogy a rendfőnök ismerte rendalapítója legendáját. Abban pedig ezt olvashatta: „Krisztus Urunk nem az igazakért jött, hanem a bűnösökért”.⁴⁹ És mindegy, hogy az céda volt vagy gyilkos.

A történetből sem az nem következik, hogy a szerencsétlen sorsú Tolvaj Borbála mártír lett volna, sem az, hogy Krucsay uram tiszta életű férfiú. Mindketten bűnösök voltak – mint mindannyian, ha nem is feltétlenül hasonló vétkekben. Már Arisztotelész is így gondolta, a keresztények felé pedig leghatásosabban ezt a gondolatot Aquinói Szent Tamás közvetítette: *a történelmi idő kicselezhetetlen.* A vétek – van gyónás, van bűnbocsánat – megbocsátható, de sohasem automatikusan, szükséges hozzá az isteni kegyelem. De ami megtörtént, nem tehető meg nem történtté. Megbocsátás van, de ez nem jelent felejtést.

⁴⁷ Értelmezésem itt részben egybeesik Kecskeméti írásának utolsó mondataival. „Ha Krucsay János úr életrajza helyett a keresztény ember szenvedésekkel, gyötrelmekkel teli utolsó földi pillanatának tüzetes elbeszélését kapjuk, akkor szükségszerű és elkerülhetetlen, hogy e szempillantásban a nemes úr és hűtlen felesége haláltusájának gyötrelme azonos szintre kerüljön, és Krucsay utolsó szempillantására rávetüljön a kivégzett asszony tekintete is. És egyáltalán nem bizonyos, hogy kettejük példázatszerű egymásra vetítését üdvözlés és kárhozat nyilvánvaló antinómiájában kell elhelyeznünk.” KECSKEMÉTI Gábor, *Rettenetes utolsó szempillantás*, 37.

⁴⁸ KELEMEN Didák, *Búza fejek, melyeket az evangéliumbéli aratók után ... írásibul egybe keresvén... ki bocsátott*, Kassa, 1729. Az utóbbi időben merültek fel kétségek Kelemen Didák (kizárólagos) szerzőségét illetően. Vö.: MACZÁK Ibolya, „Enyim csak foldozás...”: Szerzőségi és szövegalkotási kérdések Pázmány Péter, Kelemen Didák és Bernárd Pál tevékenységének háromszögében, *ItK*, 2010/4, 164.

⁴⁹ 26. fejezetben: *Szent Ferenc megtérít három rablógylilkost.* Vö. Krisztus a bűnösökért halt meg (Róm. 5, 6).

Mindenki nagy árat fizetett. Ezen a nagy áron jött létre a Krucsai-oltár, íródott a meghallgatva reflektáló, írásban elvonatkoztató Kelemen Didák-prédikáció, s a 18. század első felének hétköznapi életére vonatkozó, egészen kivételes forrás, a peranyag.